

ЗНАЧАЈ КЊИЖЕВНОГ ДЕЛА БОРИСАВА СТАНКОВИЋА ЗА РАЗВОЈ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

Аутор истиче значај књижевног дела Б. Станковића са једног посебног становишта: са становишта стабилизације српскога књижевног језика уопште, као и његове улоге у прикључењу културног простора југоисточне србије националној матици, како у културном, тако истои у политичком смислу овога термина.

Кључне речи: књижевни језик, национална култура, уједињење српства.

1. Б. Станковић (Врање 1876 – Београд 1927) живео је и радио у време када се приводио крају процес националне афирмације и стабилизације код Срба, започете у устанцима почетком XIX века, у ратовима за национално ослобођење Србије, а завршене у драматичним борбама за афирмацију од притиска великих сила почетком XX века, дакле сто година касније. То је управо и оквирно време настанка и консолидације српскога књижевног језика вуковске провенијенције. Са платформе народног језика у књижевности, какву је заступао Вук, српски књижевни језик на прелому XIX и XX в. достиже ниво стабилног гласила националне културе, по развијености и функцијама раван осталим језицима европских народа. Тај кулминациони стадијум у развоју књижевног језика затекао је Б. Станковића на врхунцу стваралачког ангажмана, јер је он управо у то доба објавио своја кључна књижевна дела. „Његов златни период по речима Ј. Делића [Енциклопедија, 1079] траје од 1899 (збирке *Из старог јеванђеља*) до 1910 (роман *Нечиста крв*). Збирке прип. *Стари дани* и *Божји људи...* и драма *Коштана* излазе 1902, а недовршени романи *Певци* и *Газда Младен* у часописима [1902, 1903]“.

2. У моћном налету стваралачких снага Станковић се нашао заправо на једној прекретници у српском културном и националном развоју којег је свакако био свестан, а који нпр. мудри Стојан Новаковић (1888: 30-31), полазећи од самих корена, овако описује:

---

¹ jelenajo@bitsyu.net

Вук Ст. Караџић и Ђ. Даничић показивали су облике језику у његову избијању из народног језика, у његовим првим покушајима у развоју умственога и књижевног развитака. Тако је тражио ред развијања; тако су изискивале књижевне и научне потребе њиховога времена. Друкчији је задатак нашега времена, и тај задатак тражи рада и испитивања. Тај се задатак показује кад се пође с гледишта ономе са свим противнога, и кад се потражи шта је литература до сад створила од народнога језика, колико је народни језик досад напредовао у литерарним облицима, у уједињавању, које народи постизавају исто толико образованим књижевним језиком и јаком једнодушном просветом као и државним уједињењем. Развиће нашега народа за последњих сто година кренуло је из засебних области и њихових дијалеката, и очевидна му је тежња у умственом животу да сврши јединством књижевног језика који ће, из једних основа изведен, бити јачи од свију дијалеката, који ће их све потчинити и у се скупити“.

3. Окупљање националних огранака у јединствени колектив по Новаковићу је најважнији задатак и циљ политичког и културног живота Срба током поменутих сто година. Новаковићев удео у тим процесима био је заправо одлучујући у многим погледу, и он је најкопетентнији тумач идеја о којима говори. Његово залагање за екавицу које је демонстрирао издајући велику ‘Српску граматику’ (1894) – Новаковић не схвата као акт потискивања ијекавице, већ свом поступку даје убедљиво и политички веома значајно образложење.

Из његових речи – по мојој оцени формулисаној у књизи о развоју српског књижевног језика [1991: 385] – избија један (значајан) моменат који је утицао на овакав расплет догађаја око књижевног језика, а и на правце целокупних настојања у култури после Берлинског конгреса: то су политички циљеви Србије. Српска држава је постала центар око којег су се груписали догађаји; није то више српски народ и његови витални интереси. Размештај интереса и распоред снага постали су сасвим друкчији, а ти нови интереси нашли су свог израза у књижевном језику на тај начин што је заустављена експанзија ‘неслужбенога’ у Србији јужног наречја, и прегло се да се прибави углед источноме, службеном наречју. Један од циљева владајуће класе у Србији био је, по Новаковићу, „да српском књижевном језику и даље привлачи она племена, која су на прекретници међу Србима и Бугарима, и која су положајем места, трговачким и културним везама и комуникацијама позвани да уђу у народну заједницу с нама, у којој су се у старо време налазила. У том је једна културно-национална мисија Србије – објашњава Новаковић, – која ће без сумње исто гако бити мила и нашим племенима на западу“.

Колики је значај Станковићевог дела као уметнички успеле творевине која не застарева – толики је, према томе, – а са гледишта национално-политичког и још много већи, његов значај као симбола прикључења српских крајева на југоистоку матици баш у време када су по одредбама берлинског конгреса и територијално великим делом прикључени Србији.

4. И ово би било довољно да на овом месту покажемо значај живота и дела Боре Станковића као симбола једнства српске нације остварене на овим странама српства. Но ми ћемо покушати да на неким примерима покажемо и конкретно како се Станковић односио према књижевнојезичкој норми и према дијалекту у тексту својих дела. Грађу ћемо узети из збирке Станковићевих текстова у којој су објављене приповетке и ‘Коштана’ (Станковић, 1957).

4.1. Прва слика у књизи. Приповетка *Стари дани* и њен познати почетак. Опис сцене, прво у општим обрисима, а онда конкретни догађај (5):

Скрените надесно, среска канцеларија. Пред улазом истоварени сељаци, рањени од Арнаута. Подаље од њих стоји лекар, Цинцар, угојен, обријан, обучен по старој моди, са златним прстењем и ланцима, и не сагињући се, штапом открива рањенике, и пита танким гласом, кроз нос:

– Сто, цан’м, сто тој, а?

А сељаци јаучу, вију се и крвљу из рана шарају калдрму.

Драстичан контраст у самој слици између нехуманог лекара и мученика који јаучу и „крвљу из рана шарају калдрму“. Понижење у мукама и надмена задриглост далеко у висинама малограђанске неосетљивости.

Драстичан је контраст и у језичком изразу. Ауторов опис је у беспрекорним облицима и лексици књижевног језика, а једина дијалашка реплика у дијалекту, и у изговору какав су прихватили тада још неадаптирани цинцарски трговци и остали њихови припадници, чак видимо и интелигенција. Станковић није имао намере да се нашали на рачун локалних званичника, већ да прикаже у неповољном светлу прилике и односе у јужној граничној паланци тадашње Србије.

4.2. Одавде би следило да је Станковић као велики реалиста у приповедном вербату за свој израз узео књижевни језик ‘београдског стила’, а да је у колористичке сврхе за сликање локалног амбијента и нарави на располагању имао дијалекатску реч у њеним разноврсним варијантама. То би се и очекивало од неког књижевника осредњих домета. Но ствар код Станковића не стоји тако. Погледајмо другу истакнутију сличицу из исте приповетке (10):

А из кујне, где су девојке и младе жене, „невесте“, чује се кикотање, смех, угушена песма и звон дахира. Оне не могу да чекају. Дуга им вечера, а пре вечере да дођу овамо где су сви старији, стид је. Чича-Масе одовуд их дира, смеје им се. Па, навлаш, да оне чују, тужи се како „од девојака, а нарочито од младих жена (а он се скоро био оженио) не може човек рахат да вечера“. А оне опет, отуда, из кујне, одговарају му како „они, мужи, не могу да се наједу и напију: сав им век у то [...]“.

– Е, па шта ћемо? – извија се ч’а-Масе. – Кад нам неје век у целивању.

– О, што си па за целивање! – одговарају му и кикоћу се.

– Море, пуштајте их! Ко ће с њима да изађе на крај! – повичу остали.

а) Дијалогске реплике као да ипак копирају локалне говорне навике. Крај прве: – *Кад нам неје век у целивању*, – на први поглед је сасвим сличан домаћем врањанском изразу. Оно ‘неје’ посебно пада у очи. Па ‘целивање’. Али ту се крије и једно изненађење: локатив ‘у целивању’ уместо општег падежа ‘у целивање’. Тек накнадно се освестимо да је и цела конструкција ‘кад нам неје век [...]’ заправо локализам, као уосталом и сама лексема ‘целивање’, а да је само адаптирана као нормативно исправан израз. И то је један од врло значајних момената: адаптација раскошног дијалекатског изрази књижевнојезичкој норми, постигнута само делимично и по правилу лаким потезима кичице – да се сачува лепота локалног говора.

б) Уверавамо се да је колоризацијски манир Станковићев – посматран сада из супротног угла од онога из којег своје светло бацају претходна објашњења – врло суптилан: он укључује ситни детаљ који обасја околину својим наобичним обликом или употребном вредношћу, и тиме веома утиче на квалитет изрази, али не ремети у приметној мери књижевну реч него већим делом остаје у оквиру норми. Нешто је јача концентрација тих колоризирајућих појединости у следећој реплици по реду: – *О, што си па за целивање!* – поред поновљеног ‘целивања’ ту је и речца ‘па’ са дијалекатским употребним призвуком.

в) Последња реплика пред нама морфолошким и синтаксичким особеностима, као и употребом ‘х’ (‘их’), као да својом целином припада књижевнојезичком изразу. Међутим, и ту се уплео један скривени детаљ који својим мирисом подсећа на локални говор: то је ‘пуштајте’ уместо ‘пустите’, како би гласило у нормираном књижевном језику.

4.3. Снажни, емоцијама натопљени описи ситуација код Станковића, изграђени су, наравно, уметничким поступком избора лексике интензивних значења и јаке експресивне боје, као и вештом употребом стилских ефеката. У томе где-где скривеног, али где-где и видног утицаја имају локална језичка средства (16):

Али снашка Паса! У јелеку, шалварама, разузурена. Тећелије и низе бисера трепте јој испод белог нежног грла [...] А цела снага јој се увија, увија тако дубоко. С погнутом главом, рукама више себе, обилази играче. Не ‘чочек’. Другу, тежу, топлију игру. Полако, као издалека, с неком слутњом и раскошном језом, за њом су ишле, више као сенке, пратећи је у корак, девојке. Играју лесу, али невешто, круто, нешто од стида што им се млада, тек набубрела тела показују, мада су ту сви своји, а нешто и од велике пажње, којом прате игру њихове ‘снашке’. Остали изненађени, подигнути, с испруженим рукама и отвореним устима, гледају је жељно, прате [...] Али на устима им задржан крик, допадање [...]

а) Није тешко открити да локализам претеже у опису женске одеће, а у другим приликама и покућства, опреме, јела итд.

б) Нормом су диктирани делови текста којима се аутор удубљује у игру и утисак који она оставља на посмараче – језовито понесене и до бесвести удубљене у преживљавања која их заносе. Као при неком митском ритуалном плесу којим се призивају демони да реше судбинске заплете у човеку и око њега с којима појединац не може изићи на крај, сем у колективним магијским ритуалима очишћења.

4.4. Рекли бисмо да ће Станковић – иако је у његовом приповедном тексту више него доминантна нормирана реч књижевног језика (у коју је вешто апсорбован дијалекатски израз) – бар у драмским делима, где је право место говорној речи, пустити своје јунаке да говоре својим завичајним дијалектом. Али у ‘Коштани’ наилазимо на супротну ситуацију, и унеколико необичну. Наиме лица се углавном служе само благо дијалекатски обојеним књижевнојезичким изразом. Ево само три кратке реплике, а и остале су такве, сем изузетака о којима ћемо нешто даље говорити (230):

Ката: (не може више да се уздржи од плача) [...] Шта је мајка толико скривила?

Стојан: Што си ме родила [...]

Ката: Па мајка, сине, за срећу те је родила. Да има кога да гледа, у кога да се куне. Мајка родила, очувала, па мајка и да ожени, да снаху, одмену добије. Да и она, као све њене другачке, са снахом у цркву пође, у свет изиђе, у госте да оде; па и она госте у кући да дочека, испрати. да јој је кућа, синко, с тобом отворена. За срећу те мајка родила. Да мајка с тобом живот проживи, кад није с оцем ти [...]

Личи на неугодан разговор било које мајке са сином, сем онога ‘другачке’, које нас просто опомиње да се сетимо амбијента у којем се радња драме дешава.

4.5. А сада о изузетима. Реч је о једном лику до којег је писцу посебно стало – лику сатрог Митке (249):

Коштана (плаче).

Митка (гануто, прилази јој): Немој да плачеш. Слуза не помага! (Клече до ње и диже јој уплакану главу). Слушај, батка шта ће да ти збори. Батка дете неје. Батка је много видеја, много преко своју главу префрљија (Показује на земљу). Одавде, Коштан, по тамо – нема! И цел век тој је! Зар се ја не подавах, ја не држах! Аја! Мој брат да ме је на паранпарче секаја, па опет не бих му се подаја. Али пошто он моли и вика: или да га убијем, или да га више по ме хане не срамотим и не резим – е с’с туј његову молбу – закла ме. Ја, Коштан, у мој живот још бробињка несам нагазија, а камоли на брата руку да дигнем. Брат је брат! [...]

Сувишан је сваки коментар, јер наведени текст сам о себи довољно јасно говори. Станковић је пожелео да да ки образац дијалекатског израза у служби литерарне речи, да покаже снагу уметности којом она зрачи. Иако се, дакле, из виших нацио налних разлога одлучио за нормирани језик

општеприхваћен у националним оквирима, он је с правом бацио мало светлости на лепоту уметности на народном језику његова краја.

4.6. Преостаје нам да укажемо на још један изузетак од правила о употреби књижевне речи. То су песме које певају Станковићеви јунаци, као нпр. (13):

Пева стару песму: како кад'н Стана у башту ишетала, изгубила срма-колан, у срећу јој млад калуђер, њега набедила за колан, и куне га:

Ако си зел срма-колан,
Като колан да се вијеш.

Калуђер се куне, моли је:

Несам, Стано, жива била!
Ако сам зел срма-колан,
като колан да се вијем
око твоја снага! [...]

5. И толико. У закључку се нема шта ново рећи, него ћемо утврђујући се у истини поновити да је Борисав Станковић – велики писац југа Србије – прилазећи београдском кругу писаца, и подржавајући ‘београдски стил’, одлучно допринео укључивању југа Србије српском националном корпусу, и проширењу српскога књижевнојезичког израза вуковске провенијенције на ту територију као суверен израз културне комуникације. Истовремено, Станковић укључује извесне елементе локалног израза и тако свом изразу прибавља изванредни стилски квалитет који зрачи лепотом раскошног дијалектског израза југоистичних српских говора; на тај начин показује и уопште на један значајан извор богаћења и књижевног језика у целини.

Извори

Станковић, 1957: Б. Станковић, *Изабране приповетке*. Београд: Просвета.

Литература

Новаковић, 1888: Ст. Новаковић, Српска краљевска академија и неговање књижевног језика српског. *Глас Српске краљевске академије*, X, Београд.

Новаковић, 1894: Ст. Новаковић, *Српска граматика. Прво целокупно издање*. Београд.

Селимовић, 1977: М. Селимовић, *За и против Вука*. Београд.

Симић, 1991: Р. Симић, *О нашем књижевном језику*. Никшић: Унирекс.

Скерлић, 1906: Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност*. Београд.

Radoje D. Simić

DIE BEDEUTUNG DES WERKS VON B. STANKOVIĆ FÜR DIE ENTWICKELUNG DER SERBISCHEN LITERATURSPRACHE

Zusammenfassung

B. Stanković (geb. 1876, Vranje; gest. 1927, Beograd): „Obwohl sein Werk regional positioniert ist, sprachlich markiert, mit nachdrücklichen lokalen kulturellen Besonderheiten, wird er als erster moderner Erzähler und als Schöpfer vom modernen serbischen Roman angesehen“ (J. Delić). Stanković tritt in der Literatur gerade um die Zeit auf, als die serbische Schriftsprache schon stabilisiert und etabliert war, und als allgemeiner serbischer nationaler Institution anerkannt worden war. Es war aber noch immer nicht klar, wie sich die entfernteren dialektalen Gegenden benehmen werden, und ob die serbische Literatur einheitlich in der Sprache sein wird. Stanković, dessen Hauptwerk ‚Unreines Blut‘ ‚der erste serbische Roman ist, der in den fremden Sprachen Erfolg hatte‘, war ein entschlossener Anhänger der Literatursprache, die in Vuks Reform aufgrund der westlichen Dialekte gegründet war. Auf diese Weise, und natürlich durch die Schule und Amt, schloss sich die ganze Serbien der gemeinsamen Literatursprache an. Einmal für allemal.

Stichwörter: Literarische Sprachen, Nationalkultur, Serbischeitseinigung.